

KAZIMIERZ LIJKA OMI
Poznań, UAM

ZASTOSOWANIE KRZYŻMA W LITURGII RZYMSKIEJ

Na przestrzeni historii Kościoła olej krzyżma miał bardzo szerokie zastosowanie: namaszczano nim osoby, miejsca, rzeczy i dodawano go do wody chrzcielnej¹. Podstawy do liturgicznych namaszczeń znajdują się w Biblii i tradycji². W liturgii rzymskiej namaszczenie krzyżmem jest głównym gestem sakramentu bierzmowania. Obecnie stosuje się je również w sakramencie chrztu, podczas święceń biskupa i prezbiterów oraz przy poświęceniu kościoła i ołtarza³. Namaszcza się w formie krzyża, by w ten sposób wyrazić łączność tej czynności z misterium paschalnym Chrystusa. Olej krzyżma jest znakiem radości, światła, uświęcenia, umocnienia i zbawienia.

1. Chrzest i bierzmowanie

Namaszczenie neofitów poświęconym olejem pojawia się w II w., o czym zaświadcza Tertulian. Takie namaszczenie następowało po wyjściu neofity z kąpieli i dokonywane było zgodnie z dawnym zwyczajem, według którego zwykło się namaszczać kapłanów z rogu (Wj 30,30; Kpł 8,12). Tertulian wskazuje, że olej spływa na nas w sposób cielesny, lecz przynosi owoc duchowy⁴. Innymi słowy: „ciało namaszcza się olejem, by dusza doznała poświęcenia”⁵

Hipolit z kolei, opisując udzielanie chrztu, wspomina o trzech namaszczeniach. Pierwsze było przed udzieleniem chrztu i używano tu oleju egzorcyzmu⁶. Bezpośrednio po chrzcie prezbiter namaszczał neofitę olejem dziękczynienia (krzyżmo) w imię Jezusa Chrystusa⁷. Trzecie namaszczenie było dokonywane w kościele przez

¹ Por. M. NOIROT, *Chrême en Occident*, Catholicisme 2 (1950), k. 1079; J.C. DIDIER, *Huiles*, Catholicisme 5 (1962), k. 1058.

² Por. Cz. KRAKOWIAK, *Oleje święte*, EK 14, k. 500–501; B. NADOLSKI, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, s. 1090–1093.

³ S. CZERWIK, *Krzyżmo w Kościele zachodnim*, EK 10, k. 73.

⁴ TERTULIAN, *De baptismo* 7, CChrL 1, s. 282; *O chrzcie*, tł. E. Stanula, (PSP 5), Warszawa 1970, s. 140.

⁵ TENŻE, *De resurrectione mortuorum* 8, 3, CChrL 2, s. 931; por. B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983, s. 73.

⁶ HIPOLIT RZYMSKI, *La Tradition Apostolique* 21, Sch 11 bis, s. 82; *Tradycja Apostolska*, w: M. MICHALSKI (red.), *Antologia literatury patrystycznej*, t. I, Warszawa 1975, s. 310.

⁷ *Tamże*, nr 21, s. 86; MICHALSKI (red.), *dz. cyt.*, s. 311.

biskupa, który po nałożeniu ręki i odmówieniu modlitwy wylewał olej dziękczynienia na swoją dłoń, kładł rękę na głowę neofity, mówiąc: „Namaszczam cię świętym olejem (w imię) Boga Ojca wszechmogącego i Jezusa Chrystusa, i Ducha Świętego”, po czym czynił na czole neofity znak krzyża i przekazywał mu pocałunek pokoju⁸.

W IV w. sakrament chrztu jest oddzielony od bierzmowania. Namaszczenie po chrzcielnej kąpieli jawi się jako pieczęć duchowa. Kapłan podczas namaszczenia mówi, że to Bóg Ojciec namaszcza na życie wieczne⁹. Namaszcza się głowę neofity krzyżem, przez co doprowadza się Boże dzieło do doskonałości, w głowie jest bowiem „rozum mędrca” (Koh 2, 14)¹⁰. Namaszczenie olejem oznacza przyciągnięcie dusz do miłości Jezusa¹¹.

Rzymski diakon o imieniu Jan napisał ok. 500 r. list do Senariusza, w którym nawiązuje do namaszczenia głowy neofity krzyżem, tłumacząc ten gest jako włączenie do udziału w królowaniu i misterium kapłańskim. Wspomina o nakładaniu na głowę namaszczonego białej opaski z płótna, która miała ochraniać olej krzyżem¹². Po namaszczeniu chrzcielnym biskup namaszczał neofitę krzyżem i udzielał błogosławieństwa, co łączyło się z bierzmowaniem¹³.

Wedle Sakramentarza gelazjańskiego, po wyjściu neofity z wody prezbiter namaszczał jego głowę krzyżem zbawienia i wypowiadał formułę:

*Deus omnipotens, pater domini nostri Iesu Christi, qui te regeneravit ex aqua et spiritu sancto quique dedit tibi remissionem omnium peccatorum, ipse te linit chrisma salutis in Christo Iesu domino nostro in vitam aeternam*¹⁴

Biskup natomiast prosił Boga o siedmiorakie dary Ducha Świętego, namaszczał głowę neofity krzyżem, mówiąc: *Signum Christi in vitam aeternam. R. Amen. Pax tecum. R. Et cum spiritu tuo*¹⁵. W Sakramentarzu gregoriańskim obrzęd jest taki sam jak w Sakramentarzu gelazjańskim, brakuje jedynie formuły przy bierzmowaniu¹⁶.

Ordo XI z początku VII w. zaznacza, że po chrzcie prezbiter czyni kciukiem zanurzonym w krzyżmie znak krzyża na szczycie głowy neofity i wypowiada formułę. Biskup zaś odmawia modlitwę, czyni znak krzyża dzieciom na czole i mówi:

⁸ Tamże, nr 21, s. 88–90; MICHALSKI (red.), dz. cyt., s. 311.

⁹ AMBROŻY, *De sacramentis* II, 7, 24, PL 16, 430 C; *O sakramentach*, w: *Wyjaśnienie symbolu. O tajemnicach. O sakramentach*, tł. L. Gładyszewski, (ŻMT 31), Kraków 2004, s. 78.

¹⁰ Tamże, III, 1, 1, PL 16, 431 A–B; ŻMT 31, s. 79.

¹¹ TENŻE, *De mysteriis* 6, 29, PL 16, 398 A; *O tajemnicach*, ŻMT 31, s. 58.

¹² JAN DIAKON, *Epistola ad Senarium* VI, PL 59, 403 B.

¹³ Tamże, XIV, k. 406 D.

¹⁴ L.C. MOHLBERG, L. EIZENHÖFER, P. SIFFRIN (wyd.), *Liber Sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli* (Cod. Vat. Reg. Lat. 316/Paris Bibl. Nat. 7193, 41/56), (*Sacramentarium Gelasia-num*), (Rerum Ecclesiarum Documenta), Fontes IV, Roma 1981, nr 449–450, s. 74 (dalej: GeV).

¹⁵ Tamże, nr 451–452, s. 74.

¹⁶ H. LIETZMAN (wyd.), *Das Sacramentarium Gregorianum nach dem Aachener Urexemplar*, (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen 3), Münster 1968, nr 85, s. 53–54.

In nomine patris et filii et spiritus sancti. Pax tibi. Biskup wręczał bierzmowanym *chrismale*¹⁷, czyli wąską przepaskę, którą rodzic chrzestny przewiązywał wokół czoła bierzmowanego ze względu na szacunek i ochronę oleju¹⁸. W *Ordo XXX B* z końca VIII w. następuje zmiana. Po chrzcie dzieci prezbiter namaszcza je na szczycie głowy olejem egzorcyzmu (katechumenów). Podczas bierzmowania subdiakon przynosi do biskupa srebrne naczynie z krzyżmem. Biskup najpierw namaszcza chłopców, a potem dziewczęta¹⁹

W Pontyfikale rzymsko-germańskim najpierw chrzczeni są chłopcy, a olejem krzyżma namaszcza ich biskup lub prezbiter²⁰. W czasie bierzmowania biskup zanurza duży palec w oleju krzyżma, czyni na czołach dzieci znak krzyża, mówiąc: *Confirmo et consigno te in nomine patris et filii et spiritus sancti. R. Amen. Pax tecum etc.*²¹

W XII w. ojciec chrzestny przedstawiał po chrzcie dziecko prezbiterowi lub biskupowi, który prawym kciukiem zanurzonym w krzyżmie czynił na szczycie głowy dziecka znak krzyża i mówił: *Pax tecum. Et cum Spiritu tuo*, po czym odmawiał modlitwę *Deus omnipotens*²². Podczas bierzmowania małe dzieci były trzymane na prawym ramieniu, a większe stawały na stopach ojców chrzestnych. Biskup nakładał rękę na ich głowę i przyzywał Ducha Świętego: *Spiritus sanctus super vos descendat et virtus altissimi sine peccato vos custodiat. Amen.* Prosił dla nich o siedmiorakie dary, a następnie zanurzał duży palec w krzyżmie, pytał o imię, czynił znak krzyża na ich czole, mówiąc: *Iohannes* (lub inne imię), *signo te signo crucis, confirmo te chrismate salutis, in nomine patris etc.* Wreszcie udzielał błogosławieństwa i odmawiał modlitwę²³

W czasie liturgii sprawowanej w Wielką Sobotę na Lateranie papież chrzczył troje dzieci, a najmłodszy z diakonów kardynałów i kapłani kanonicy udzielał tego sakramentu pozostałym. Namaszczenia krzyżmem dokonywał kapłan, po czym dzieci ubierano w białą szatę i przekazywano świecę. Papież udzielał bierzmowania najpierw trojgu dzieciom, które ochrzcił²⁴, a po nich bierzmował pozostałe dzieci²⁵.

¹⁷ M. ANDRIEU (wyd.), *Les „Ordines Romani” du haut moyen âge*, t. II: *Les Textes (Ordines I–XIII)*, (SSL 23), Louvain 1971, nr 97–101, s. 446.

¹⁸ M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica*, t. IV: *I sacramenti. I sacramentali*, Milano 1953, s. 95.

¹⁹ M. ANDRIEU (wyd.), *Les „Ordines Romani” du haut moyen âge*, t. III: *Les Textes (Ordines XIV–XXXIV)*, (SSL 24), Leuven 2006, nr 51–56, s. 473.

²⁰ C. VOGEL, R. ELZE (wyd.), *Le Pontifical Romano-Germanique du dixième siècle, Le Texte II* (SteT 227), Città del Vaticano 1963, nr 268, s. 71 i nr 377–378, s. 106–107 (dalej: PRG).

²¹ *Tamże*, nr 387, s. 109.

²² M. ANDRIEU (wyd.), *Le Pontifical Romain au moyen-âge*, t. I: *Le Pontifical Romain du XIIe siècle*, (SteT 86), Città del Vaticano 1938, nr 26, s. 246 (dalej: PR XII).

²³ *Tamże*, nr 31–35, s. 247–247.

²⁴ M. ANDRIEU (wyd.), *Le Pontifical Romain au moyen-âge*, t. II: *Le Pontifical Romain de la Curie Romaine au XIIIe siècle*, (SteT 87), Città del Vaticano 1940, nr 23–26, s. 477 (dalej: PRC).

²⁵ *Tamże*, nr 1–6, s. 452–453.

W tym okresie uważano, że przez namaszczenie krzyżem czoła wyrażone zostaje nałożenie rąk zwane inaczej bierzmowaniem²⁶.

Pontyfikał Duranda podaje, że po modlitwie o dary Ducha Świętego biskup siadał na krześle przed ołtarzem lub w innym miejscu, ojcowie i matki chrzestne przedstawiali kandydatów, którzy przyjmowali namaszczenie na klęcząco. Biskup wypowiadał ich imiona, kreślił znak krzyża na czołach, a pod koniec wypowiedzianej formuły czynił ręką trzy znaki krzyża nad nimi:

*Iohannes, vel Maria, vel quovis alio nomine, Signo te signo crucis et confirmo te crismate salutis. In nomine ✠ patris et ✠ filii, et spiritus ✠ sancti, ut replearis eodem spiritu sancto et habeas vitam eternam. Resp.: Amen*²⁷

Nowo bierzmowani mieli nosić na czole białe opaski (*chrismale*) przez trzy dni na cześć Trójcy Świętej. Trzeciego dnia kapłan obmywał ich czoła, a opaski spalał lub przeznaczal na knoty do świec ołtarzowych²⁸.

W *Rationale* Durand twierdzi, że ten, który jest ochrzczony, został namaszczony krzyżem przez kapłana na szczycie głowy, aby być gotowym do dawania świadectwa wiary każdemu, kto o to poprosi. W szczycie głowy znajduje się rozum, który stanowi najwyższą część duszy²⁹. Przez to namaszczenie ochrzczony staje się godny uczestnictwa w królestwie niebieskim, a jego dusza jawi się jako oblubienica swego władcy, którym jest Chrystus. Namaszczenie olejem zmieszany z balsamem oznacza, że Duch Święty, który działa w sposób niewidzialny, został udzielony temu człowiekowi. Olej ogrzewa zmęczone członki i udziela światła, zaś balsam wydziela miłą woń. Duch Święty oświeca inteligencję duszy i wyraźnie ukazuje, że jej grzechy zostały odpuszczone. W tym samym momencie udziela On duszy daru dobrych uczynków, które otaczają swoją wonią innych ludzi. Ponadto uważa się, że na szczycie głowy znajduje się również siedziba pychy, dlatego w tym miejscu namaszcza się w formie krzyża, by w ten sposób wyrazić pokorę³⁰. Durand uważa, że nikt nie powinien być wcześniej bierzmowany jak po siedmiu dniach od chrztu, co ma symboliczną wymowę w odniesieniu do siedmiu darów Ducha Świętego. Namaszczenie krzyżem czoła nazywa się konfirmacją, ponieważ przez nie udziela się Ducha Świętego, by pomnożyć łaskę i umocnić³¹. Ochrzczony jest namaszczany dwukrotnie krzyżem, ponieważ Duch Święty był dwukrotnie udzielony apostołom: najpierw na ziemi, a potem z nieba w dniu Pięćdziesiątnicy. Najpierw był On im dany dla umiłowania bliźnich, a potem dla umiłowania Boga³².

²⁶ INNOCENTY III, *Epistola ad Archiepiscopo Trinovitano*, PL 215, 285 C.

²⁷ M. ANDRIEU (wyd.), *Le Pontifical Romain au moyen-âge*, t. III: *Le Pontifical Romain de Guillaume Durand*, (SteT 88), Città del Vaticano 1940, nr 3, s. 334 (dalej: PGD).

²⁸ *Tamże*, nr 8, s. 335.

²⁹ WILHELM DURAND, *Rational ou manuel des divins offices* I, 8, 6, t. I, Paris 1854, s. 125.

³⁰ *Tamże*, I, 8, 9, s. 126–127.

³¹ *Tamże*, VI, 84, 1, t. IV, s. 185–186.

³² *Tamże*, VI, 84, 3, s. 187–188.

Biskup czyni krzyżmem na czole dużym palcem znak krzyża, by ukazać, że przez krzyż człowiek został odkupiony i bez tej pieczęci nie może podobać się Bogu. Namaszcza się kciukiem, bo przy święceniach biskupa jego duży palec otrzymał specjalne poświęcenie. Namaszczenie na czole oznacza włączenie do grona doskonałych, którzy w sposób jawny noszą imię Chrystusa, a o których Apokalipsa powiada, że stoją z Barankiem i mają Jego imię i imię Jego Ojca wypisane na swoich czołach³³. Na czoło nakłada się białą opaskę, by wchłaniała olej. Usuwa się ją siódmego dnia. Może ona również być wykorzystana przez innego ochrzczonego³⁴. Jak widać, opis dotyczący okresu noszenia *chrismale* różni się w *Rationale* i Pontyfikale Duranda.

Pontyfikał rzymski z 1485 r. przejmuje obrzęd bierzmowania z Pontyfikału Duranda, zmieniając w formule towarzyszącej namaszczeniu wyraz *signo* na *consigno* i zaznaczając w rubrykach, że bierzmowany powinien tak długo mieć obwiązane czoło, aż wyschnie krzyżmo. Nie ma potrzeby noszenia opaski przez siedem dni, ale w tych dniach nie należy myć głowy. Niektórzy noszą białą lnianą opaskę przez trzy dni, inni przez dzień, potem ją spalają. Gdy bierzmowane są małe dzieci, chrzestni trzymają je na prawym ramieniu, a gdy bierzmuje się dorosłych, stawiają oni swoją stopę na prawej stopie rodzica chrzestnego³⁵.

W Pontyfikale z 1596 r. zaznaczono, że wszyscy bierzmowani przyjmują namaszczenie na klęcząco. Biskup pyta każdego o imię, a następnie namaszcza wypowiadając równocześnie formułę: *Signo te signo Cru ꝛcis: Et confirmo te Chrismate salutis: In nomine Pa ꝛtris, et Fi ꝛlii, et Spiritus ꝛSancti. R. Amen*³⁶. W odniesieniu do opaski na czole podano, że należy ją nosić tak długo, aż krzyżmo wyschnie lub wytrze się³⁷. Pontyfikał wspomina wprawdzie o *chrismale*, ale było ono używane coraz rzadziej, aż w końcu zupełnie znikło z liturgii. Po namaszczeniu wycierano czoło gałką waty, o czym mówił już synod w Kapui w 1569 r.³⁸

W obrzędach chrztu dzieci zawartych w *Rytuale* Pawła V z 1614 r. rubryki podają taki sam przebieg namaszczenia, jak w Pontyfikale rzymsko-germańskim. Namaszczenia dokonywano podczas modlitwy: *Deus omnipotens*, po słowach: *omnium peccatorum*³⁹. Potem kapłan kładł na głowie dziecka białą chustę, a w przypadku chrztu osoby dorosłej nakładał jej na głowę *chrismale* lub białą chustę⁴⁰.

³³ *Tamże*, VI, 84, 5, s. 189–190.

³⁴ *Tamże*, VI, 84, 8, s. 191.

³⁵ A.P. PICCOLOMINI, G. BURCARDO, *Il „Pontificalis Liber”*, M. SODI (wyd.), Città del Vaticano 2006, nr 21–33, s. 7–9.

³⁶ *Pontificale Romanum Summorum Pontificum jussu editum a Benedicto XIV. et Leone XIII. Pontificibus Maximis recognitum et castigatum*, Mechliniae 1934, s. 3 (dalej: PR 1596).

³⁷ *Tamże*, s. 1.

³⁸ RIGHETTI, *dz. cyt.*, t. IV, s. 96.

³⁹ *Rituale Romanum Pauli V Pontificis Maximi jussu editum aliorumque Pontificum cura recognitum atque autoritate Ssmi D. N. Pii Papae XI ad normam Codicis Iuris Canonici accomodatum*, editio secunda juxta typicam, Ratisbonae 1926, II, 2, s. 24.

⁴⁰ *Tamże*, II, 4, s. 54.

W obrzędach chrztu dzieci wydanych po Soborze Watykańskim II treść formuły poprzedzającej namaszczenie krzyżem uległa częściowej zmianie. Nie mówi się już tutaj o odpuszczeniu przez Boga Ojca wszystkich grzechów, ale o uwolnieniu od grzechu. Dodano zaś włączenie ochrzczonego do Ludu Bożego, aby wytrwał w jedności z Chrystusem Kapłanem, Prorokiem i Królem na życie wieczne⁴¹. Kapłan dokonuje namaszczenia krzyżem na szczycie głowy w milczeniu po formule, nie zaś w trakcie jej wypowiedziania, jak to było dawniej. W obrzędach chrztu dorosłych namaszczenie krzyżem po chrzcie opuszcza się, gdy bezpośrednio udzielany jest sakrament bierzmowania⁴². Formuła pochrzcielnego namaszczenia krzyżem wyjaśnia symbolikę gestu, który jest swego rodzaju umocnieniem trwania w jedności z Chrystusem, zaś olej nazwany jest krzyżem zbawienia, co oznacza, że w namaszczeniu uobecnia się zbawcza moc Chrystusa, która ma swoje źródło w misterium paschalnym Jego męki, śmierci i zmartwychwstania.

Formuła towarzysząca namaszczeniu podczas bierzmowania uległa zmianie i brzmi następująco: *N., accipe signaculum Doni Spiritus Sancti*. Bierzmowany odpowiada: *Amen*⁴³. Treść formuły nawiązuje tylko do znamienia Ducha Świętego. W dawnej formule była mowa o znaku krzyża, o krzyżmie zbawienia i wymieniano osoby Trójcy. Namazczenie krzyżem uobecnia w pewien sposób apostolskie nakładanie rąk. Oznacza ono duchowe namaszczenie przez Ducha Świętego, którego udziela się wiernym. Posoborową formułę przy namaszczeniu przejęto z Kościoła bizantyjskiego⁴⁴.

Chrzest i bierzmowanie uchodziły już w starożytności chrześcijańskiej za opiekę pieczęcią Boga żywego (por. Ap 7,1-4; 9,4; Ef 1,13). Namazczenie krzyżem na głowie i czole świadczy o tym, że namaszczonego przynależy do Boga i Jego Kościoła i przeznaczony jest do życia w Bożym królestwie. Jest on również zobowiązany do rozwijania darów otrzymanych od Stwórcy i do dawania świadectwa życia wedle Ewangelii. Namazczenie jest rzeczywistością duchową i oznacza uczestnictwo w namaszczeniu Chrystusa i związane jest z udzielaniem Ducha Świętego, który umożliwia człowiekowi udział w naturze Bożej⁴⁵.

⁴¹ *Rituale Romanum ex Decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli Pp. VI promulgatum. Ordo baptismi parvulorum*, editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1969, nr 98, s. 44.

⁴² *Rituale Romanum ex Decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli Pp. VI promulgatum. Ordo initiationis christianae adultorum*, editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1972, nr 223, s. 93.

⁴³ *Pontificale Romanum ex Decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli Pp. VI promulgatum. Ordo confirmationis*, editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1973, nr 27, s. 26-27.

⁴⁴ *Tamże, Constitutio Apostolica*, s. 13.

⁴⁵ Por. CZ. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, Lublin 2003, s. 395-399.

2. Święcenia biskupa i prezbiterów

W liturgii święceń biskupa i prezbiterów, zawartej w najstarszych sakramentarzach rzymskich, nie wspomina się o namaszczeniu krzyżmem. Tej czynności nie było jeszcze w Rzymie w II poł. IX w., o czym świadczy List Mikołaja I do Rodulfa z Bourges, w którym papież wyraźnie podkreśla, że w Kościele rzymskim nie ma w czasie święceń namaszczenia rąk prezbiterów i diakonów⁴⁶. Namazczenie rąk podczas święceń prezbiterów pojawiło się w VI lub VII w. w liturgii wizygockiej i celtycko-irlandzkiej⁴⁷. Pierwsze formuły wypowiedziane przy namaszczeniu rąk znajdują się w Mszałe frankońskim z VIII w. Księga zawiera dwie takie formuły, które będą w przyszłości kopiowane przez autorów ksiąg rzymskich:

CONSECRATIO MANUS. Consecrentur manus istae et sanctificentur per istam unctionem et nostram benedictionem, ut quaecumque benedixerint benedicta sint, et quaecumque sanctificaverint sanctificentur: per dominum.

ITEM ALIA. Unguantur manus istae de oleo sanctificato et crismate sanctificationis: sicut unxit Samuël David in regem et prophetam, ita unguantur et consummentur in nomine dei patris et filii et spiritus sancti, facientes imaginem sanctae crucis saluatoris domini nostri Iesu Christi, qui nos a morte redemit et ad regna caelorum perducit. Exaudi nos, pie pater, omnipotens aeternae deus, et praesta quid te rogamus et oramus: per⁴⁸.

Amalary z Metz u pisząc ok. 827 r. o święceniach prezbiterów, stwierdza: *Hunc morem tenent episcopi nostri manus presbyterorum unguunt de oleo*⁴⁹. Namazczenie głowy podczas święceń biskupa jest wspomniane w Sakramentarzu z Gellone (ok. 780 r.)⁵⁰. Nieco później będzie mówić o tym Amalary⁵¹ i Pontyfikał z Mediolanu⁵².

Ordo XXXV z I poł. X w. podaje, że biskup po modlitwie konsekuracyjnej nakłada prezbiterowi stułę i namaszcza jego ręce krzyżmem na znak krzyża, wypowiadając przy tym formułę podobną do tej z *Missale Francorum: Consecrentur et sanctificantur manus iste per istam unctionem et nostram benedictionem, ut, quaecumque recte sanctificaverint vel benedixerint, sint sanctificata et benedicta. Amen*⁵³.

W tymże *Ordo* jest mowa o święceniach biskupa, który otrzymuje namazczenie rąk tylko wówczas, gdy wcześniej nie był prezbiterem⁵⁴. Nie wspomina się tu o namaszczeniu głowy biskupa.

⁴⁶ MIKOŁAJ I, *Epistolae et decreta*, 66, 3, PL 119, 884 C.

⁴⁷ NADOLSKI, *dz. cyt.*, s. 1092; H. LECLERCQ, *Onctions dans l'ordination*, DACL 12 (1936), k. 2137.

⁴⁸ L. C. MOHLBERG, L. EIZENHÖFER, P. SIFFRIN (wyd.), *Missale Francorum* (Cod. Vat. Reg. lat. 257), (Rerum Ecclesiasticarum Documenta, Series maior), Fontes II, Roma 1957, nr 33–34, s. 10.

⁴⁹ AMALARY Z METZU, *De ecclesiasticis officiis*, 13, PL 105, 1089 A.

⁵⁰ Por. LECLERCQ, *art. cyt.*, k. 2143.

⁵¹ AMALARY Z METZU, *De ecclesiasticis officiis*, 14, PL 105, 1091 D.

⁵² Por. RIGHETTI, *dz. cyt.*, t. IV, s. 326.

⁵³ M. ANDRIEU (wyd.), *Les „Ordines Romani” du haut moyen âge, t. IV: Les Textes (Ordines XXXV–XLIX)*, (Spicilegium Sacrum Lovaniense 28), Leuven 1985, *Ordo XXXV*, nr 31, s. 39–40.

⁵⁴ *Tamże*, nr 69, s. 45.

Namaszczenie krzyżem rąk prezbitera w Pontyfikale rzymsko-germańskim przebiega w podobny sposób jak w *Ordo XXXV*⁵⁵. Natomiast „nałożenie” krzyżma na głowę biskupa jest przed formułą: *Unguatur et consecratur caput tuum caelestii benedictione in ordine pontificali, in nomine patris et filii et spiritus sancti. R. Amen*⁵⁶.

Przy namaszczaniu rąk biskupa wypowiedany był tekst: *Unguantur manus istae* (...), który w *Missale Francorum* stanowił drugą formułę przy namaszczeniu rąk prezbitera⁵⁷. Po namaszczeniu rąk następowało namaszczenie krzyżem dużego palca biskupa i wypowiedzenie formuły:

*Deus et pater domini nostri Iesu Christi, qui te ad pontificatus sublimari voluit dignitatem, ipse te chrismate et misticae delibationis liquore perfundat, et spiritualis benedictionis ubertate fecundet, ut quicquid benedixeris benedicatur, quicquid sanctificaveris sanctificetur, et consecratae manus istius vel pollicis impositio cunctis proficiat ad salutem. Amen*⁵⁸.

Przy święceniach biskupa Pontyfikał rzymski z XII w. podaje dwa sposoby namaszczeń. Biskup znaczy krzyżem w formie krzyża czoło wyświęcanego biskupa, odmawia modlitwę konsekuracyjną, namaszcza ręce i duży palec, wypowiadając formułę: *Deus et pater*. Drugi sposób to obwiązanie głowy wybranego płótnem, wylanie krzyżma w formie krzyża na jego tonsurę, wypowiedzenie formuły i modlitwy konsekuracyjnej, wylanie niewielkiej ilości krzyżma na prawą rękę wybranego, pomazanie kciuka na znak krzyża, namaszczenie dłoni i wypowiedzenie formuły *Deus et pater*⁵⁹. Podczas namaszczenia rąk w obrzędzie święceń prezbiterów nie ma w stosunku do Pontyfikału rzymsko-germańskiego zmian.

Pontyfikał Kurii Rzymskiej z XIII w. wprowadza istotną zmianę, gdy chodzi o olej, którym namaszcza się dłonie wyświęcanych prezbiterów. Krzyżmo zostaje zastąpione olejem katechumenów⁶⁰. Niektórzy uważają, że taka zamiana jest wynikiem nieszczęśliwego wypadku przy pracy rubrycystów⁶¹. Wydaje się jednak, że nie był to błąd rubrycystów, ale ich celowe i przemyślane działanie, gdyż w Pontyfikale Duranda znajduje się wyraźne stwierdzenie, iż biskup namaszcza ręce wyświęcanych nie olejem krzyżma, ale olejem katechumenów⁶². Być może taka zmiana była podyktowana faktem, że niektórzy prezbiterzy zostawali później biskupami i dla

⁵⁵ C. VOGEL, R. ELZE (wyd.), *Le Pontifical Romano-Germanique du dixième siècle, Le Texte I* (Studi e Testi 226), Città del Vaticano 1963, nr 35, s. 35.

⁵⁶ *Tamże*, nr 35, s. 218.

⁵⁷ *Tamże*, nr 36, s. 219–220.

⁵⁸ *Tamże*, nr 37, s. 220.

⁵⁹ PR XII, nr 24–26, s. 148–149.

⁶⁰ PRC, nr 27, s. 347: *de oleo cathecuminorum ungat singulorum manus*.

⁶¹ B. KLEINHEYER, *Ordinationen und Beaufragungen*, w: *Sakramentliche Feiern II*, t. VIII: *Gottesdienst der Kirche*, Regensburg 1984, s. 45; M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, tł. L. Balter, Poznań 1999, s. 478.

⁶² PGD, nr 14, s. 369.

uniknięcia ponownego namaszczenia ich rąk krzyżmem zaczęto stosować olej katechumenów. Namaszczanie rąk prezbiterów olejem katechumenów przetrwa do 1968 r.

Podczas święceń biskupa Pontyfikał Kurii zachowuje obowiązek głowy wybranego tasiemką z płótna i wylanie krzyżma na jego głowę na sposób krzyża i namaszczenie całej tonsury⁶³. Na dłoniach biskup konsekратор czyni kciukiem znak krzyża, mażąc je od dużego palca prawej ręki do palca wskazującego lewej ręki, a następnie od dużego palca lewej ręki do palca wskazującego ręki prawej, po czym namaszcza całkowicie dłonie, wypowiadając formułę *Deus et pater*⁶⁴. Durand w swoim Pontyfikał dodaje trzy znaki krzyża w trakcie wypowiedzenia formuły *Unguantur et consecrantur*. Wspomina też, że w niektórych Kościołach, ale nie w rzymskim, wszyscy obecni biskupi namaszcza głowę wyświęcanego biskupa i wypowiadają formułę⁶⁵. Namaszczanie dłoni i dużych palców dokonuje się tak samo jak w Pontyfikał Kurii. Durand zaznacza, że w niektórych Kościołach poza Rzymem namaszcza się tylko dłoń i duży palec prawej ręki⁶⁶. W *Rationale* Durand wyjaśnia, że ręce prezbitera są namaszczone przez biskupa, aby mógł poznać, że w tym sakramencie otrzymuje od Ducha Świętego władzę i łaskę uświęcania⁶⁷. Biskupa namaszcza się krzyżmem, aby mógł osiąść w swoim wnętrzu blask sumienia przed Bogiem (por. 2 Kor 1, 12), a na zewnątrz — woń dobrej sławy przed bliźnim⁶⁸. Jego głowę namaszcza się balsamem miłości, aby mógł miłować Boga całym swoim sercem, całym swoim duchem i całą swoją duszą, a bliźniego, na wzór Chrystusa, jak siebie samego. Olej na głowie to miłość w duszy. Namaszczanie głowy podkreśla autorytet i godność osoby reprezentującej Chrystusa, który jest głową człowieka⁶⁹

Ręce namaszcza się w celu przekazania obowiązków i urzędu biskupa. Olej na rękach oznacza dzieła łaskawości i miłosierdzia. Przez to namaszczanie biskup zostaje dodatkowo uzdolniony do świadczenia wszystkim dobra. Namaszcza się je, aby były uzdrowione oraz otwierały się i hojnie rozdawały ubogim jałmużnę, aby były czyste przy ofiarowaniu Hostii za grzechy i aby ukazać, że biskup otrzymuje władzę błogosławienia i poświęcania⁷⁰. Namaszcza się również duży palec, aby jego nałożenie mogło przynosić wszystkim zbawienne korzyści⁷¹.

Pontyfikał z 1485 r. precyzuje, że podczas namaszczenia wyświęcanego biskupa czyniony jest znak krzyża kciukiem prawej ręki na całej tonsurze w trakcie wypowia-

⁶³ PRC, nr 25, s. 360.

⁶⁴ *Tamże*, nr 27, s. 361–362.

⁶⁵ PGD, nr 33, s. 383.

⁶⁶ *Tamże*, nr 35–37, s. 384–385.

⁶⁷ WILHELM DURAND, *Rationale*, I, 8, 14, t. I, s. 128.

⁶⁸ *Tamże*, I, 8, 15, s. 129.

⁶⁹ *Tamże*, I, 8, 17, s. 130.

⁷⁰ *Tamże*, I, 8, 18, s. 130–131.

⁷¹ *Tamże*, I, 8, 19, s. 131.

dania formuły. Opaskę na głowie elekta zawiązuje jeden z kapelanów. Namaszczenie następuje po pierwszej zwrotce hymnu *Veni creator spiritus*⁷². Obrzęd namaszczenia głowy umiejscowiono w środku modlitwy konsekracyjnej. Ręce namaszcza się w taki sam sposób jak w poprzednich pontyfikatach⁷³. W Pontyfikale z 1596 r. zachowano obrzęd z 1485 r. Dodano jedynie, że po namaszczeniu wyświęcany biskup kładzie swoją prawą dłoń na lewą⁷⁴.

W posoborowym Pontyfikale święceń z 1968 r. dokonano znaczących zmian. Mówi się tu o namaszczeniu dłoni wyświęcanych prezbiterów olejem krzyżma (dotychczas był olej katechumenów). Nie wyjaśnia się jednak sposobu ich namaszczenia. Nowa formuła przy namaszczeniu brzmi następująco: *Dominus Iesus Christus, quem Pater unxit Spiritu Sancto et virtute, te custodiat ad populum christianum sanctificandum et ad sacrificium Deo offerendum*.

Formuła jest wypowiedzana w trakcie śpiewu: *Veni, Creator Spiritus* lub: *Sacerdos in aeternum Christus* i Ps 110⁷⁵. Po namaszczeniu biskup i nowo wyświęceni myją ręce.

Podczas święceń biskupa namaszcza się jedynie jego głowę i ta czynność następuje po modlitwie konsekracyjnej. Elekt przyjmuje namaszczenie w postawie klęczącej. Obrzędowi towarzyszy formuła: *Deus, qui summi Christi sacerdotii participem te effecit, ipse te mysticae delibutionis liquore perfundat, et spiritualis benedictionis ubertate fecundet*⁷⁶.

W 1990 r. ukazało się drugie wydanie Pontyfikatu święceń, w którym dokonano zmiany kolejności poszczególnych święceń, umieszczając najpierw święcenia biskupa, po nich święcenia prezbiterów i diakonów. Formułę przy namaszczeniu głowy biskupa przetłumaczono następująco:

Niech Bóg, który uczynił cię uczestnikiem najwyższego kapłaństwa Chrystusa, przeniknie cię olejem mistycznego namaszczenia i przez hojne błogostawieństwo duchowe zapewni owocność twojej posłudze⁷⁷.

Prezbiter przed otrzymaniem namaszczenia dłoni klęka przed biskupem. W czasie namaszczenia biskup mówi:

Nasz Pan Jezus Chrystus, którego Ojciec namaścił Duchem Świętym i mocą, niech cię strzeże, abyś uświęcał lud chrześcijański i składał Bogu Ofiarę⁷⁸.

⁷² PICCOLOMINI, BURCARDO, II „*Pontificalis Liber*”, nr 348–351, s. 83–84.

⁷³ *Tamże*, nr 356–360, s. 90–91.

⁷⁴ PR 1596, s. 155–156.

⁷⁵ *Pontificale Romanum ex decreto Sacrosancti et Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli VI promulgatum. De ordinatione diaconi, presbyteri et episcopi*, editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1968, nr 24–25, s. 44–45.

⁷⁶ *Tamże*, nr 28, s. 75.

⁷⁷ *Pontyfikat Rzymski odnowiony zgodnie z postanowieniem Świętego Soboru Powszechnego Watykańskiego II wydany z upoważnienia Papieża Pawła VI poprawiony staraniem Papieża Jana Pawła II. Obrzędy święceń biskupa, prezbiterów i diakonów*, wydanie drugie wzorcowe, Katowice 1999, nr 49, s. 36.

⁷⁸ *Tamże*, nr 161, s. 113.

Namaszczenie głowy w czasie święceń biskupa oznacza udział w najwyższym kapłaństwie Chrystusa jako Głowy Kościoła⁷⁹. Namaszczenie rąk ma pomóc prezbiterowi w zachowaniu wierności Chrystusowi i w poświęcaniu Ludu Bożego.

3. Poświęcenie kościoła i ołtarza

Najstarsze świadectwo dotyczące namaszczenia ołtarza krzyżmem w czasie jego poświęcenia pochodzi z IV w. od św. Efrema — diakona Kościoła syryjskiego⁸⁰. Kościół w Galii wprowadził ten obrzęd prawdopodobnie pod koniec V w. Synod w Agde z 506 r. potwierdza tę praktykę słowami: *Altaria vero placuit, non solum unctione chrismatis sed etiam sacerdotali benedictione sacrari*⁸¹. Synod w Épaone z 517 r. precyzuje, że krzyżmem należy namaszczać tylko ołtarze kamienne⁸². Pięć namaszczeń ołtarza w formie krzyża spotyka się w Galii w VII w. Jedno namaszczenie jest na środku, gdzie umieszcza się relikwie świętych, cztery pozostałe czynione są na rogach mensy ołtarzowej⁸³. Sakramentarz gelazjański z Angoulême (VIII w.) zawiera najstarszy gallikański obrzęd poświęcenia kościoła. Mówi on o pięciu namaszczeniach krzyżmem ołtarza i o pewnej liczbie namaszczeń na ścianach świątyni⁸⁴.

Ordo XLI z końca VIII w., powstałe na terenie Galii, zawiera szczegółowy opis dedykacji kościoła. Na ołtarzu czyni się pięć krzyży olejem katechumenów i namaszcza całą mensę. W tym czasie jeden z kapłanów obchodzi ołtarz, okadzając go. Potem biskup namaszcza ołtarz tak jak za pierwszym razem. Za trzecim razem namaszcza go już olejem krzyżma. Dokonuje również namaszczeń na ścianach kościoła, od prawej do lewej strony (nie ma tu określonej liczby namaszczeń)⁸⁵.

Ordo XLII, pochodzące z VIII w., jest pierwszym dokumentem rzymskim, który wyjaśnia szczegółowo sprawę umieszczania relikwii i namaszczenia ołtarza. W obrzędzie poświęcenia ołtarza używa się specjalnie do tego celu poświęconej wody, do której wlewa się krzyżmo. Mówi się tu o „chrzcie” ołtarza⁸⁶. Przed zamknięciem relikwii w konfesji biskup czyni krzyżmem w czterech miejscach tejże konfesji

⁷⁹ KRAKOWIAK, *art. cyt.*, k. 500.

⁸⁰ EFREM, *Hymnus de oleo chrismatis*, w: TH. LAMY (wyd.), *Opera S. Efrema Syri*, t. II, Mechliniae 1886, s. 787: *altaribus unctionem praebet et oblationem reconciliationis sustinent*; por. ANDRIEU (wyd.), *Les „Ordines Romani”*, t. IV, s. 325.

⁸¹ *Concilia Galliae, Concilium Agathense A. 506*, kan. 14, CChrL 148, s. 200.

⁸² *Concilia Galliae, Concilium Epaonense A. 517*, kan. 26, CChrL 148 A, s. 30: *Altaria nisi lapidea crismatis unctione non sacrentur*.

⁸³ P. DE PUNIET, *Dédicace des églises*, DACL 4 (1920), k. 387.

⁸⁴ Por. P. JOUNEL, *La dédicace des églises*, w: A.G. MARTIMORT, *L'Église en prière*, t. I: *Principes de la liturgie*, Paris 1984, s. 227.

⁸⁵ ANDRIEU (wyd.), *Les „Ordines Romani”*, t. IV, *Ordo XLI*, nr 18–22, s. 344–345.

⁸⁶ *Tamże*, *Ordo XLII*, nr 4–6, s. 398–399.

cztery krzyże, mówiąc: *In nomine patris et filii et spiritus sancti. Pax tibi. R. Et cum spiritu tuo*⁸⁷. Po wmurowaniu relikwii w ołtarzu czyni na nich oraz na czterech rogach ołtarza znaki krzyża olejem krzyżma⁸⁸. Następnie biskup namaszcza krzyżem płytę, którą będą przykryte relikwie. Każdemu z namaszczeń towarzyszy wypowiedzenie formuły trynitarniej.

Pontyfikał rzymsko-germański zawiera dwa obrzędy dedykacji kościoła. Pierwszy opiera się na tekstach z *Ordo XLI* i *Ordo XLII*, i posiada dwie nowe oracje⁸⁹. Drugi rozwija wcześniejszy obrzęd, dodając do niego liczne nowe teksty⁹⁰. W pierwszym obrzędzie zachowuje się podwójne namaszczenia ołtarza olejem katechumenów, po których następuje namaszczenie olejem krzyżma (nie mówi się tu o szczegółach). Krzyżem namaszcza się ściany kościoła, czyniąc krzyżyki w dwunastu miejscach⁹¹. Namaszczenie relikwiarza i ołtarza przebiega w taki sam sposób jak w *Ordo XLII*⁹². W miejscach namaszczeń ścian umieszcza się dwanaście świec, które oznaczają dwunastu apostołów będących światłością świata⁹³. Pontyfikał wyjaśnia, dlaczego ołtarz namaszcza się trzykrotnie: dwa razy olejem katechumenów i raz olejem krzyżma. Otóż pośród licznych darów Ducha Świętego Kościół posiada trzy cnoty, bez których nie można realizować zbawienia. Chodzi mianowicie o wiarę, nadzieję i miłość. Najpierw namaszcza się olejem mniejszej wartości, a potem olejem krzyżma, czyli cenniejszym, co oznacza, że wiara i nadzieja są wprawdzie dla nas konieczne, ale cenniejsza od nich jest miłość, o czym mówi św. Paweł (1 Kor 13,13)⁹⁴.

W drugim obrzędzie biskup w czasie namaszczenia ścian kościoła przy kreśleniu każdego krzyża wypowiada słowa: *Sanctificetur hoc templum in nomine patris et filii et spiritus sancti*⁹⁵. Formuła wskazuje, że świątynia zostaje poświęcona dzięki działaniu Trójcy Świętej.

W Pontyfikale rzymskim z XII w. zachowuje się wcześniejsze obrzędy⁹⁶, a dodaje się jedynie namaszczenie krzyżem przedniej krawędzi ołtarza od strony kapłana⁹⁷. Nowy element w Pontyfikale Kurii Rzymskiej to dwanaście krzyży namalowanych na ścianach, które wskazują miejsca namaszczeń⁹⁸.

Pontyfikał Duranda precyzuje, że krzyże namalowane na ścianach kościoła powinny być na wysokości dziesięciu piędzi i ma ich być po trzy na każdej ze ścian,

⁸⁷ *Tamże*, nr 10, s. 400.

⁸⁸ *Tamże*, nr 14–15, s. 401.

⁸⁹ PRG 1, s. 82–89.

⁹⁰ *Tamże*, s. 124–173.

⁹¹ *Tamże*, nr 23–27, s. 85–86.

⁹² *Tamże*, nr 39–45, s. 88.

⁹³ *Tamże*, nr 1–4, s. 90–91.

⁹⁴ Por. *tamże*, nr 44, s. 112.

⁹⁵ *Tamże*, nr 57, s. 145.

⁹⁶ PR 12, nr 49–58, s. 187–189.

⁹⁷ *Tamże*, nr 65, s. 191–192.

⁹⁸ PRC, nr 65, s. 436.

które określają cztery strony świata. Na nich umieszcza się dwanaście świec. Biskup podczas namaszczenia ścian wchodzi na schodki lub inne podwyższenie⁹⁹. W tej księdze pojawia się namaszczenie krzyżem zewnętrznej strony drzwi kościoła. Modlitwa towarzysząca namaszczeniu wskazuje, że mają one być pobłogosławione, uświęcone, poświęcone, opieczętowane i powierzone Bogu. Mają być wejściem zbawienia, pokoju i spokoju przez Jezusa Chrystusa, który nazwał siebie bramą i odzwiercieniem¹⁰⁰.

W dalszej części księgi znajduje się tytuł sugerujący jedynie poświęcenie ołtarza, tymczasem jest tu również obrzęd poświęcenia kościoła¹⁰¹. Mówi się tu o namaszczeniu krzyżem w czterech rogach konfesji lub otworu, albo grobu na relikwie. Namaszczeniu towarzyszą słowa: *Consecratur et sanctificatur hoc sepulcrum, in nomine patris et filii et spiritus sancti. Pax huic domui. Amen*¹⁰². Namaszcza się również tablicę lub kamień, który przykryje relikwie¹⁰³. Po namaszczeniu ołtarza olejem katechumenów namaszcza się go na tych samych miejscach olejem krzyżma¹⁰⁴. W czasie namaszczenia ścian kościoła (obrzęd przebiega tak jak w Pontyfikale Kurii Rzymskiej) celebrans wypowiada formułę, która w stosunku do wcześniejszej została nieco poszerzona:

*Sanctificatur et consecratur hoc templum in nomine patris et filii et spiritus sancti, in honorem Dei ac gloriose virginis Marie et omnium sanctorum et memoriam (talibus) sancti. Pax tibi. Amen*¹⁰⁵

W *Rationale* Durand informuje, że namaszcza się tylko ołtarz kamienny, ponieważ przedstawia on Chrystusa, który jest kamieniem wznoszącym się na górze¹⁰⁶. Biskup czyni na ołtarzu pięć znaków krzyża olejem chorych (*sic!*), a potem olejem krzyżma, co oznacza, że Chrystus zlewa przez Ducha Świętego łaski na nasz ołtarz, którym jest nasze serce¹⁰⁷. Pięć krzyży oznacza, że zawsze mamy pamiętać o pięciu ranach Chrystusa cierpiącego na krzyżu¹⁰⁸. Pięć namaszczeń przypomina również pięć naszych zmysłów¹⁰⁹. Namaszczenie krzyżem dwunastu krzyży na ścianach kościoła ma na celu przestraszenie i przepędzenie demonów oraz uwydatnienie triumfu Chrystusa¹¹⁰.

Pontyfikał z 1485 r. bazuje na obrzędzie zawartym w Pontyfikale Duranda, wprowadzając kilka zmian. Namaszcza się tu drzwi kościoła, grób dla relikwii i pły-

⁹⁹ PGD, nr 8–9, s. 457.

¹⁰⁰ Por. *tamże*, nr 93, s. 475.

¹⁰¹ *Tamże*, s. 478.

¹⁰² *Tamże*, nr 30, s. 484.

¹⁰³ *Tamże*, nr 32, s. 485.

¹⁰⁴ *Tamże*, nr 52, s. 489.

¹⁰⁵ *Tamże*, nr 58, s. 490.

¹⁰⁶ WILHELM DURAND, *Rational*, I, 7, 28, s. 116.

¹⁰⁷ *Tamże*, I, 7, 29, s. 117.

¹⁰⁸ *Tamże*, I, 7, 31, s. 118.

¹⁰⁹ *Tamże*, I, 7, 34, s. 119.

¹¹⁰ *Tamże*, I, 6, 27, s. 93.

tę dla ich przykrycia. Namaszczenie krzyżem ołtarza następuje po dwukrotnym jego namaszczeniu olejem katechumenów. Namaszcza się go wedle ustalonego porządku: na środku, na tylnym prawym rogu, na przednim rogu lewym, na przednim rogu prawym i na lewym tylnym rogu¹¹¹. Towarzyszy temu formuła z Pontyfikału Duranda. Po antyfonie i psalmie biskup najpierw wylewa, a potem skrapia ołtarz równocześnie olejami katechumenów i krzyżem, po czym rozmazuje je prawą ręką na całej mensie¹¹². Rubryki nic nie mówią o świecach przy krzyżach na ścianach kościoła. Pod koniec obrzędu biskup namaszcza jeszcze krzyżem przedni brzeg ołtarza, a potem jego podstawę lub kolumny¹¹³.

Obrzędy związane z poświęceniem kościoła i ołtarza przechodzą bez znaczących zmian do Pontyfikału z 1596 r. W modlitwie przy namaszczeniu drzwi kościoła usunięto termin *ostiarium*¹¹⁴. Podczas wypowiedzania formuł zwiększono liczbę znaków krzyża¹¹⁵.

Posoborowe obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza zostały znacznie uproszczone. Oleju katechumenów już się nie używa, a krzyżem biskup wylewa na środek ołtarza i na jego cztery rogi. Może również namaścić całą mensę. Nie ma tu mowy o namaszczeniu ołtarza w formie znaków krzyża. Na ścianach kościoła znaczy krzyżem dwanaście lub cztery krzyże odpowiednio rozmieszczone. Przy namaszczeniu ścian mogą biskupowi pomagać dwaj lub czterej kapłani. Wspólna formuła towarzysząca namaszczeniu ołtarza i kościoła jest bardzo prosta i skupia się na uświęceniu ołtarza i świątyni, aby wyrażały tajemniczy związek Chrystusa z Kościołem: *Altare ac domum, quae nostro linimus ministerio, Dominus sua virtute sanctificet, ut Christi et Ecclesiae mysterium visibili exprimant signo*¹¹⁶.

W formule zawarty jest aspekt chrystologiczny i eklezjalny, brakuje natomiast wymiaru trynitarnego, który był obecny w dawnych formułach. Nie ma również nawiązania do świętych. Podczas wypowiedzania formuły nie czyni się już żadnego znaku krzyża. Rubryki nie podają, w jakiej kolejności należy namaszczać rogi ołtarza i od której strony należy rozpocząć namaszczenie krzyży na ścianach. Zrezygnowano z namaszczenia drzwi kościoła, grobu i płyty zakrywającej grób. Można więc tu mówić nie tylko o uproszczeniu, ale i o pewnym pomniejszeniu rangi namaszczeń.

¹¹¹ PICCOLOMINI, BURCARDO, *Il „Pontificalis Liber”*, nr 1052–1053, s. 319; por. *tamże*, nr 1035, s. 315.

¹¹² *Tamże*, nr 1060, s. 320.

¹¹³ *Tamże*, nr 1091 i 1093, s. 334.

¹¹⁴ PR 1596, s. 391.

¹¹⁵ *Tamże*, s. 395–396, 399, 408, 416.

¹¹⁶ *Pontificale Romanum ex decreto Sacrosancti et Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli Pp. VI promulgatum. Ordo dedicationis ecclesiae et altaris*, editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1977, nr 63–64, s. 47; por. S. ARASZCZUK, *Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza w odnowionej liturgii Soboru Watykańskiego II* (Opolska Biblioteka Teologiczna 95), Opole 2007, s. 123–126.

4. Inne zastosowanie krzyżma w przeszłości

Kielich i patenę poświęcano od VII w. Sakramentarz gelazjański w odniesieniu do pateny stosuje wyrażenie: *ad consecrandam patenam*, a do kielicha: *ad calicem benedicendum*. Mówi się tu jedynie o namaszczeniu olejem (katechumenów) samej pateny¹¹⁷. Namazczenie kielicha olejem katechumenów wprowadza się w IX w. W wieku następnym zachodzi zmiana: patenę i kielich namaszcza się krzyżmem¹¹⁸. Według Pontyfikału rzymsko-germańskiego biskup czyni na patenie krzyżmem znak krzyża, mówiąc: *Consecrare et sanctificare digneris, domine, patenam hanc per istam unctionem et nostram benedictionem, in Christo Iesu domino nostro. Qui tecum*¹¹⁹

Błogosławiąc kielich namaszcza go krzyżmem na boku i wypowiada jedną z dwóch formuł:

Omnipotens sempiterne Deus, manibus nostris, quaesumus, opem tuae benedictionis infunde, ut per nostram benedictionem hoc vasculum sanctificetur et corporis et sanguinis domini nostri Iesu Christi novum sepulchrum spiritus sancti gratia perficiatur. Per eundem.

*Alia. Deus, qui Moysi famulo tuo in Oreb monte servanda populo tuo praecepta disponens, templum sanctum tuum qualiter aedificaret instituisti, sacra quoque vasa, quae inferri altari tuo deberent instar vasorum caelestium fieri docuisti, precamur, ut hunc calicem, in quo celebraturi sumus sacrosancta mysteria, emissionem sancti spiritus tui celesti benedictione sanctifices, gratumque et acceptabilem habeas atque benedicas, ut digne sociatus vasculis tuis et acceptabilem tibi deferat famulatum et digne tuis mysteriis consecretur. Per. In unitate eiusdem spiritus sancti*¹²⁰.

Pontyfikał z XII w. mówi o znaku krzyża czynionym przez środek pateny i przez środek wnętrza kielicha¹²¹. Pontyfikał Kurii dodaje, że po znaku krzyża na patenie namaszcza się całą jej powierzchnię. Natomiast w kielichu czyni się znak krzyża, poczynając od brzegu, a potem namaszcza się go wewnątrz całkowicie¹²². Durand z kolei dodaje, że biskup czyni krzyż na całej patenie (od brzegu do brzegu)¹²³. Pontyfikał z 1596 r. posiada taki sam obrzęd jak Pontyfikał Duranda. W Pontyfikale z 1977 r. błogosławieństwo kielicha i pateny polega jedynie na odmówieniu przez kapłana modlitwy¹²⁴. Nie ma ani namaszczeń, ani innych gestów.

Dzwony namaszczano krzyżmem od VIII w. w Anglii i Galii. Pontyfikał rzymsko-germański mówi najpierw o obmyciu dzwonu (*signum*) poświęconą wodą z solą

¹¹⁷ GeV, nr 696–699, s. 109.

¹¹⁸ R. LESAGE, *Calice*, Catholicisme 2 (1950), k. 385.

¹¹⁹ PRG 1, nr 91, s. 156.

¹²⁰ *Tamże*, nr 94–95, s. 156–157.

¹²¹ PR 12, nr 3, s. 202–203.

¹²² PRC, nr 2–3, s. 449.

¹²³ PGD, nr 4, s. 519.

¹²⁴ *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris*, nr 11, s. 127.

i olejem świętym, a następnie o namaszczeniu go krzyżem siedem razy na zewnątrz i cztery razy wewnątrz. Towarzyszy temu długa modlitwa¹²⁵. Pontyfikał z XII w. ma taki sam obrzęd jak Pontyfikał rzymsko-germański. W Pontyfikale Kurii dochodzi nowa formuła złączona z namaszczeniem krzyżem: *Consecratur et sanctificatur, domine, signum istud in honore sancte Marie matris Christi, vel sancti Ill, in nomine patris, et cet.*¹²⁶

W formule przewidziano nadanie dzwonowi imienia, co praktykowano w Rzymie już od X w.¹²⁷ Durand dokonuje znaczącej zmiany: dzwon namaszcza się na zewnątrz siedem razy olejem katechumenów, a wewnątrz cztery razy olejem krzyżma¹²⁸. W Pontyfikale z 1485 r. następuje kolejna zmiana: na zewnątrz czyni się siedem krzyży olejem chorych, a wewnątrz cztery krzyże olejem krzyżma, w pewnej odległości od siebie¹²⁹. Taki sam obrzęd znalazł się w pontyfikale potrydenckim. Po Soborze Watykańskim II błogosławieństwo dzwonów zamieszczono w księdze zawierającej obrzędy błogosławieństw¹³⁰. I nie ma tu już mowy o namaszczeniu dzwonów olejami.

Praktyka wlewania krzyżma do wody chrzcielnej znana jest w VII w. Biskup wlewał w formie krzyża olej krzyżma ze złotego naczynia do źródła, mieszał ręką krzyżmo z wodą, skrapiał źródło i stojących przy nim wiernych. Ta sama woda była również używana do pokropienia domów, pól i sadów¹³¹. Sakramentarze gelazjański i gregoriański milczą na ten temat, ale ich odpowiedniki z VIII w., jak i *Ordines* z tego okresu mówią już wyraźnie o wlewaniu krzyżma do wody¹³². Pontyfikał rzymsko-germański informuje, że do poświęconej wody biskup wlewa krzyżmo i olej święty (katechumenów), mówiąc: *Sanctificetur et fecundetur fons iste in nomine patris et filii et spiritus sancti*¹³³. Pontyfikał z XII w. mówi o wlewu do wody samego krzyżma, wymieszaniu go z wodą i pokropieniu źródła¹³⁴. Taki sam obrzęd zachowuje się w Pontyfikale Kurii. Durand wyjaśnia, że jeżeli nie udziela się chrztu w Wielką Sobotę, wówczas nie wlewa się krzyżma do źródła¹³⁵. Od XV w. obrzęd błogosławieństwa wody zamieszczany jest w mszałach. *Mszał* Piusa V z 1570 r. mówi o wlewu do poświęconej wody oleju katechumenów, a po nim oleju krzyż-

¹²⁵ PRG 1, nr 12–13, s. 189–190.

¹²⁶ PRC, nr 7, s. 442.

¹²⁷ RIGHETTI, *dz. cyt.*, t. IV, s. 392.

¹²⁸ PGD, nr 8, s. 535.

¹²⁹ PICCOLOMINI, BURCARDO, *Il „Pontificalis Liber”*, nr 1495, s. 449.

¹³⁰ *Rituale Romanum ex decreto Sacrosancti et Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Ioannis Pauli II promulgatum. De Benedictionibus*, editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1985, nr 1032–1051, s. 395–402.

¹³¹ ANDRIEU (wyd.), *Les „Ordines Romani”*, t. II, *Ordo XI*, nr 94–95, s. 445.

¹³² Por. H.A.P. SCHMIDT, *Hebdomada Sancta*, t. II, Romae 1957, s. 848–849.

¹³³ PRG 2, nr 369, s. 104.

¹³⁴ PR 12, nr 23, s. 245.

¹³⁵ PGD, nr 17, s. 590.

ma. Formuła towarzysząca tej czynności jest inna niż w pontyfikatach i brzmi następująco: *Infusio Chrismatis Domini nostri Jesu Christi et Spiritus Sancti Paracleti, fiat in nomine sanctae Trinitatis. R. Amen.* Po tej formule kapłan wlewa oleje w formie krzyża z dwóch ampułek i mówi: *Commixtio Chrismatis sanctificationis, et Olei unctionis, et Aquae baptismatis, pariter fiat in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. R. Amen.*

Następnie celebrans miesza oleje z wodą i skrapia całe źródło ręką¹³⁶. Wlewanie olejów do wody nie jest uzależnione od udzielania w Wielką Sobotę chrztu. Mszał rzymski z 1970 r. nic nie mówi o stosowaniu olejów podczas poświęcenia wody.

Na początku XI w. znane jest w Rzymie błogosławieństwo złotej róży. Leon IX w 1049 r. łączy różę z oddaniem czci krzyżowi Chrystusa¹³⁷. Papież udawał się w IV niedzielę Wielkiego Postu (*laetare*) do bazyliki Św. Krzyża, w rękę trzymał złotą różę skropioną wonnościami na znak męki i zmartwychwstania Chrystusa. W XII w. ukazywał różę ludowi i wyjaśniał jej symbolikę. Innocenty III podkreślał, że kolor róży oznacza miłość, jej zapach – przyjemność, a w jej smaku jest nasycenie; ponadto mocniej niż inne kwiaty raduje ona kolorem, odświeża zapachem, wzmacnia smakiem¹³⁸. Za pontyfikatu Juliusza II (1503–1513) różę namaszczano krzyżem, co oznaczało jej poświęcenie. Paweł III (1534–1549) zniósł praktykę „konsekrowania” róży z użyciem krzyżma¹³⁹. Rozpowszechnił się również zwyczaj wręczania przez papieża złotej róży sławnym osobistościom i sanktuarium¹⁴⁰.

O agnuskach wytwarzanych w Wielką Sobotę z wosku i oleju wspomina *Ordo XXVI*, które opisuje liturgię rzymską w VIII w.¹⁴¹ Nie określa się tu jednak rodzaju oleju. W XII w. mieszano wosk z olejem (katechumenów?) i krzyżem z poprzedniego roku i wytwarzano z tego baranki, które miały chronić ludzi przed demonami i piorunami oraz miały przypominać neofitom ich chrzest¹⁴². W tym czasie wosk agnuska symbolizował człowieczeństwo Chrystusa, a oleje — Jego miłosierdzie. Baranek z wosku to Chrystus ofiarowany na Paschę¹⁴³. Od XIV w. agnuski poświęcał papież.

* * *

¹³⁶ *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum, S. Pii V Pontificis Maximi jussu editum, aliorum Pontificum cura recognitum, a Pio X reformatum, et Benedicti XV auctoritate vulgatum*, Romae 1950, s. 217.

¹³⁷ M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica*, t. II: *L'Anno liturgico. Il breviario*, Milano 1955, s. 133–134.

¹³⁸ Tamże, s. 134; NADOLSKI, dz. cyt., s. 1734.

¹³⁹ RIGHETTI, dz. cyt., t. II, s. 134, przyp. 163.

¹⁴⁰ NADOLSKI, dz. cyt., s. 1734.

¹⁴¹ ANDRIEU (wyd.), *Les „Ordines Romani”*, t. III, *Ordo XXVI*, nr 7, s. 326.

¹⁴² *Ordo Romanus XI*, nr 43 i 53, PL 78, 1041 C i 1047 A–B.

¹⁴³ K. LIJKA, *Rewaloryzacja roli paschału w odnowionej liturgii Wigilii Paschalnej*, Poznań 2007, s. 47–49.

Krzyżmo w liturgii rzymskiej stosuje się od II w. Najpierw było używane przy namaszczeniu neofitów: pierwszego namaszczenia dokonywał prezbiter, a po nim namaszczał biskup. Drugie namaszczenie wchodziło w obrzęd bierzmowania. Czynność ta oznacza udział w namaszczeniu Chrystusa i uczestnictwo w boskiej naturze, które jest możliwe dzięki udzielonemu Duchowi Świętemu.

Namaszczenie rąk podczas święceń prezbiterów pojawiło się ok. VII w. w liturgii wizygockiej i celtycko-irlandzkiej. Rzym przyjmuje tę praktykę, podobnie jak namaszczenie głowy biskupa podczas święceń, w X w. W XIII w. krzyżmo przy święceniach prezbiterów zostaje zastąpione olejem katechumenów i taka sytuacja będzie trwać aż do 1968 r. Namazczenie rąk ma pomóc prezbiterowi w zachowaniu wierność Chrystusowi i w uświęcaniu Ludu Bożego. Namazczenie głowy biskupa oznacza udział w najwyższym kapłaństwie Chrystusa jako Głowy Kościoła.

Od IV w. na Wschodzie krzyżmem namaszcza się ołtarz, natomiast w Galii taka czynność zostaje wprowadzona pod koniec V w. Rzym ją przyjmuje w VIII w. Namazczenie ścian kościoła w Galii wprowadza się w VIII w., a w Rzymie nie wcześniej niż w X w. W namaszczeniu ołtarza widziano zlanie łask Ducha Świętego i pięć ran Chrystusa, zaś namazczenie dwunastu krzyży na ścianach świątyni wyrażało przepędzenie demonów i uwydatnienie triumfu Chrystusa. Obecnie namazczenie ołtarza i ścian oznacza ich uświęcenie i związek Chrystusa z Kościołem.

W przeszłości krzyżmo miało o wiele szersze zastosowanie w liturgii niż obecnie. Używano go przy błogosławieństwach kielicha i pateny, dzwonów, wody chrzcielnej, złotej róży, przy wytwarzaniu woskowych agnusków i przy namaszczeniu drzwi kościoła.

L'uso del Crisma nella Chiesa di Roma

Riassunto

L'olio del Crisma è più importante tra gli oli usati nella liturgia romana. La sua applicazione è già conosciuta nel secondo secolo. Oggi quest'olio viene utilizzato nei sacramenti del battesimo, della confermazione e dell'ordine. Oltre a questo, lo si usa nel rito della dedizione della chiesa e dell'altare.

Subito dopo il battesimo si unge con il Crisma il capo del battezzato. Per la confermazione si traccia una croce sulla fronte del cresimando. Durante l'ordinazione il Crisma si usa per ungere le palme delle mani dei presbiteri e il capo dei vescovi. Per la dedizione dell'altare il vescovo versa l'olio al centro e ai suoi quattro angoli. Conviene anzi che ne versi su tutta la mensa. Invece per la dedizione della chiesa effettua sulle sue pareti dodici o quattro unzioni crismali a segno di croce.

Nel passato il Crisma era stato utilizzato anche nelle benedizioni dei calici, delle patene, delle campane e nella benedizione dell'acqua battesimale. Nel medioevo era una pratica di

mischiare l'olio con il cero, e questo serviva per la produzione degli *Agnus Dei*. In un breve periodo del XVI secolo il Crisma era stato usato per la benedizione di rosa d'oro.

L'unzione con il Crisma penetra e santifica gli uomini e gli oggetti. Alle persone offre la grazia, la partecipazione alla missione profetica, sacerdotale e regale di Cristo, effonde i doni dello Spirito Santo.